

Калініченко З. Д.
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Струц А. С.
здобувач вищої освіти юридичного факультету
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Kalinichenko Z. D.
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Struts A. S.
Applicant for Higher Education of the Faculty of Law
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ПЕРЕПОНА ДО ВСТУПУ В ЄВРОСОЮЗ

Анотація. У статті досліджено сутність, складники та показники оцінювання тіньової економіки України, а також значення їх на шляху до вступу в Євросоюз. Обґрунтовано поняття тіньової економіки, основні причини виникнення та прояви, визначено наслідки тіньової економіки для економічної безпеки України.

Ключові слова: тіньова економіка, Євросоюз, нелегальний бізнес, показники оцінювання, детінізація, Міністерство економічного розвитку.

Вступ та постановка проблеми. Протягом багатьох років правовою основою відносин між Україною та ЄС є Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994 року. Ця Угода започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Крім того, укладено низку галузевих угод, документів міжнародно-правового характеру, згідно з якими здійснюється співробітництво між Україною та ЄС. Україна співпрацює з ЄС в рамках проекту «Східне партнерство», одним із завдань якого є підготовка до вступу України до Європейського Союзу.

Вже багато років Україна готується вступити до Євросоюзу. З огляду на певні показники, такі як територіальні суперечності, фінансова криза та інші негативні явища, нині Україна не готова вступити до ЄС. Однією з причин цього є, як ми вже зазначили, економічна ситуація в Україні. Суттєвою перешкодою є поширення тіньової економіки. Вона негативно впливає на всі економічні процеси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тінізації економіки досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці. Теоретико-методичні основи тіньової економічної діяльності розглядали у своїх працях Д. Блейдс, Г. Гроссман, Е. Фейх та інші вчені. Серед вітчизняних науковців найбільш значимі дослідження тіньових економічних процесів здійснили А.В. Базилюк, З.С. Варналій, Я.А. Жаліло, Б.М. Данилишин. Їм належать розробки таких важливих аспектів цієї складної проблеми, як етапи формування, причини виникнення, закономірності розвитку тіньової економіки, характеристика її основних видів та механізмів функціонування.

Метою роботи є визначення методів оцінювання та масштабів тіньової економіки, а також шляхів детінізації економіки.

Завданнями дослідження є трактування понять тінізації та детінізації економіки, оцінювання визначених показників тінізації по Україні та впливу їх на наближення України до вступу в Євросоюз, а також розроблення механізмів детінізації.

Результати дослідження. У науковій літературі немає єдиного (сталого) поняття «тіньова економіка». В різних країнах його трактують по-різному, зокрема «чорна», «прихована», «підпільна». Але сутність залишається однаковою, зрозумілою: це сукупність нелегального бізнесу різних масштабів, в якому задіяний криміногенний відсоток населення та який використовують нечесні «на руку» чиновники. Вони псують економіку країни, наслідком чого є порушення законодавчо встановлених норм, зокрема рівень мінімальної заробітної плати, тривалість робочого часу, умови та безпека праці. Вони відмивають гроші з нелегального, забороненого бізнесу.

Проте потрібно розуміти, що тіньова економіка існує весь час паралельно із загальноприйнятною економікою, можливо, іноді переплітається з нею, її не можна повністю стерти, побачити, але можна зменшити, мати змогу контролювати, посилити контроль над нею.

Досліджуючи проблему, виділимо три течії економіки України:

- 1) легальна, тобто отримана з легального бізнесу та оподаткування;
- 2) напівлегальна, тобто отримана з легального бізнесу, але без оподаткування; представники цього бізнесу здійснили відхід у тень задля несплати податків, перевели на офшорні рахунки;
- 3) нелегальна, тобто кошти отримані незаконним шляхом від заборонених видів діяльності (наркотогровці, шахраї).

У кожній державі економічна ситуація є результатом багатьох чинників, більшість яких можна згрупувати в такому порядку:

- соціально-економічні;
- політичні;
- правові;
- технічні та технологічні умови.

Першим та найбільш вагомим у свідомості громадян є соціально-економічний чинник. Низький рівень заробітних плат спонукає робітників до пошуку нелегального заробітку, який зазвичай більш оплачується, великі податки спонукають до приховування доходів.

Економічна ситуація сьогодні погіршується у зв'язку з виїздом за кордон осіб працездатного віку, залишаючи кількість населення пенсійного віку переважаючою над трудовою чисельністю працюючих громадян. Відбувається старіння нації, адже занадто великий відсоток громадян вибрав роботу за кордоном. Чисельність наявного населення в Україні, згідно з оцінкою на 1 січня 2018 року, становила 42 386,4 тис. осіб. Упродовж 2017 року чисельність населення зменшилася на 198,1 тис. осіб [1].

Другим чинником існування тіньової економіки є державний формалізм, який перетворює політичну мету держави на канцелярські завдання («паперову тяганину»).

Прикладів тіннізації багато, але необхідно, на нашу думку, сказати і про позитивні зміни в Україні. До 2016 року штрафи за порушення правил дорожнього руху потрібно було сплачувати у ВРЕР ДАІ, що займало багато часу та створювало сприятливе середовище для дачі хабаря, тобто тіннізації економіки, відтоді штрафи сплачуються в установі банку, а також є можливість оплатити штраф через мережу Інтернет на сайті [2]. Наступним позитивним прикладом є новини 2018 року, пов'язані з Центральною виборчою комісією та спрощеною процедурою тимчасової зміни місця голосування для внутрішньо переміщених осіб з тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях [2].

Як бачимо, політичний чинник змінюється в позитивний бік, але це лише маленька частина великого перетворення нашої країни на країну ЄС.

Щодо правових чинників слід зазначити, що не існує такої країни, в якій немає прогалин у праві. Але важливим є не відсутність прогалин, а вміння своєчасно виправити норму закону для правового використання. Саме такими прогалинами користуються люди, які зацікавлені тіньовою стороною економіки. Вони здійснюють свій бізнес в обхід закону.

Тепер до питання вимірювання рівня тіньової економіки. Існують чотири методи, які дають різні результати (різний відсоток).

1) Різниця між доходами населення та їх витратами. Згідно із загальним правилом розрахунків розмір ВВП повинен дорівнювати витратам. Відсоток розбіжності буде вважатися тіньовою економікою. Ми підтримуємо цей метод дослідження нелегально отриманих коштів.

2) Метод споживання електроенергії. Якщо приріст внутрішнього споживання електроенергії перевищує приріст ВВП, то вважається, що електроенергія спрямовується на виробництво в тіньовій економіці. Але не всі види нелегальної діяльності потребують значної кількості електроенергії, тому вважаємо такий метод сумнівним.

3) Монетарний метод. Це зміни співвідношення обсягу готівки та банківських депозитів протягом певного періоду. Теоретично метод працює досить чітко, але практично важко втілити в життя та отримати інформацію з банків.

4) Метод збитків підприємств. Вони складають загальну кількість витрат підприємства, коштів на товари, роботи та послуги для підприємства, а також визначають, як це співвідноситься з його валовим доходом. Тобто загальні витрати підприємства перевищили його доходи, але діяльність фактично не є збитковою. Є такі недоліки цього методу: по-перше, документацію підприємства можна підтасовувати, по-друге, можна брати для виміру тіннізації лише певні підприємства.

Цей перелік не є вичерпним. Отже, для визначення відсоткового рівня тіньової економіки існують різні підходи та методи, але вони не дають повністю достовірного результату, оскільки зосереджені на певній сфері націо-

нальної економіки. Саме тому інтегральний показник рівня тіньової економіки є важливим комплексним індикатором, що визначає рівень тіннізації в цих секторах.

Нелегальна економіка присутня майже в усіх сферах життя суспільства. Її визначенням займаються Міністерство економічного розвитку, Антимонопольний комітет, Державний стандарт України. Вони надали, наприклад, розраховані показники детінізації економіки України за I квартал 2018 року: рівень тіньової економіки склав 33% від офіційного ВВП, що на 4 відсоткові пункти менше, ніж в аналогічному періоді 2017 року [4].

Про це йдеться у звіті, який підготував Департамент економічної стратегії та макроекономічного прогнозування Міністерства економіки та розвитку. Усі методи, з використанням яких здійснюється оцінювання рівня тіньової економіки і які зазначалися вище, були застосовані під час дослідження:

1) різниця між доходами та їх витрати говорить про зменшення тіньової економіки на 5 в. п. (до 48% від обсягу офіційного ВВП);

2) «електричний» метод показав зменшення на 2 в. п. (до 29% від обсягу офіційного ВВП);

3) монетарний метод свідчить про те, що рівень тіньової економіки зменшився на 1 в. п. (до 25% від ВВП);

4) метод збитковості підприємств говорить про зменшення на 4 в. п. (до 24% від обсягу офіційного ВВП).

Розвиток тіньової економіки можна вважати об'єктивним наслідком недостатньої ефективності економічної стратегії української держави та водночас чинником її подальшого занепаду. Подолавши бар'єр економічного занепаду, Україна зможе приєднатися до Європейського Союзу і разом будувати економіку країни, адже з підписанням угоди посиляться український експорт товарів до країн Євросоюзу, відкриються переваги для малого й середнього бізнесу в Україні. Водночас динаміка детінізації стримується невирішеними проблемами, які негативно позначаються на розвитку економіки країни загалом. Це, зокрема, наявність непідконтрольних владі територій, утворених у ході військової агресії на території країни.

Також можна сказати про такі негативні явища суспільства:

– нелегальна заробітна плата в конвертах чи виплата зарплати не за трудовим договором, а за цивільно-правовою угодою;

– готівкові операції, що не обліковуються;

– приховування доходів або перебільшення витратів;

– заниження ціни акцій під час оформлення продажу контрольного пакета;

– хабарі та «відкати»;

– відмивання коштів;

– підпільне виробництво;

– незаконна діяльність;

– шахрайство;

– незаконні «чорні ринки збуту».

Одним із зазначених видів є хабарі, або явище корупції. Боротьба з цим феноменом потребує чіткого розуміння того, чому людина вчиняє такий злочин. Адже жорсткі або навіть жорстокі санкції не зупиняють чиновників від вчинення кримінального злочину. Зокрема, в Китаї, де антикорупційне законодавство є одним з найжорсткіших у світі, у 2001–2013 роки було розстріляно понад 13 тис. корумпованих чиновників, більше 120 тис. людей було засуджено до 10–20 років ув'язнення за корупційні злочини. Проте повністю подолати корупцію все ж таки не вдалося [8].

Психологію людини змінити не так просто. До того ж на рівень корупції впливають такі цінності, як без-

пека та виживання. Загроза їх втратити спонукає людину схвалювати корупцію. Складність боротьби з тіньовою економікою зумовлена також позицією суспільства, адже більшість громадян поблагливо ставиться до існування такого явища. Згідно з даними соціологічних досліджень за останні десятиліття збільшилась кількість людей, які вважають, що тіньова економічна діяльність має певні плюси для суспільства [5].

Перераховані вище явища разом створюють перепони до вступу в ЄС, на що постійно звертають увагу міжнародні організації. Це є результатом неякісного стратегічного управління державою та складає негативне уявлення про державну діяльність.

Невиправдане збільшення масштабів державного втручання в економіку пов'язане з таким напрямом тінізації, як розподіл бюджетних фондів. У державах з перехідною економікою, до яких можна віднести Україну, вказаний зв'язок має зворотний характер. Скорочення витрат держави призводить до росту «тіні». Згідно з оцінками експертів на кожний процентний пункт зниження частки бюджету у ВВП доводиться один процентний пункт росту тіньової економіки. В Україні через бюджет перерозподіляються 27,6% ВВП [4]. Порівняно з розвиненими державами це небагато. Але бюджетні витрати на державне адміністрування постійно ростуть, а масштаби «тіні» збільшуються. Це свідчить про афективне державне управління. Держава або нічого не робить для детінізації економіки, або сама народжує «тінь». Стрімкий зріст корупції дає змогу припустити, що в Україні тіньова діяльність генерується державою.

Виходячи з вищевказаного та підбиваючи підсумок рушійного впливу на економіку нашої держави, виділяємо такі напрями подолання тіньової економіки:

1) правові:

- удосконалення та прийняття законодавчих і нормативних актів, положень щодо запобігання тінізації економіки та її впливу на соціально-економічний розвиток;
- об'єктивний моніторинг роботи підрозділів внутрішнього контролю для попередження необґрунтованого тиску на чесних та принципових працівників;
- запобігання торгівлі посадами та відомчими нагородами;

2) економічні:

- розроблення економічних механізмів та важелів щодо стимулювання розвитку формальної економіки в межах чинного національного та міжнародного законодавства;
- ліквідація диспропорції в грошовому забезпеченні та привілеях працівників, які працюють на різних рівнях системи управління (центрального апарату і територіальні підрозділи), а також іншим особовим складом;
- запровадження інноваційних технологій, що відповідають міжнародним вимогам;

3) соціальні:

- виховання в населення (особливо в молоді) через ЗМІ, навчальні заклади різного рівня освітньої діяльності уваги до праці;
- отримання достойної легальної заробітної плати, сплати податків, що є основою вирішення багатьох суспільних соціально-економічних проблем.

Також вважаємо за потрібне вивчити позитивний зарубіжний досвід у кризових економічних ситуаціях інших країн, особливо ЄС, а також розглянути новітні наукові вітчизняні та зарубіжні здобутки правоохоронних та контролюючих органів з метою їх подальшої реалізації в практичній діяльності.

Вирішення проблеми полягає в комплексному застосуванні різноманітних методів та засобів (правових, економічних, фінансових, соціальних, виховних). Це потребує організації та здійснення численних досліджень з метою вжиття конкретних дієвих заходів щодо боротьби зі вказаним негативним та небезпечним за своїми наслідками явищем.

Водночас відверто визнаємо, що робота із запобігання тіньовим схемам за підтримки європейських партнерів і вітчизняних правоохоронних та інших державних інституцій з досвідом фінансових розслідувань нагально потребує активного реформування. Уже функціонують Національна поліція та Національне антикорупційне бюро, реорганізуються судові та фіскальні органи, створюється Державне бюро розслідувань. Передбачається суттєве оновлення особового складу за рахунок молодих фахівців, які потребують оволодіння сучасним інструментарієм виявлення та розкриття економічних злочинів з використанням правильно побудованих систем збирання й аналізу інформації про рух коштів, майна, людей.

Розглянемо як позитивний приклад основні принципи, механізми та заходи детінізації національних економік у країнах Європейського Союзу.

Австрія запропонувала вжити певних заходів на рівні Ради ЄС. Було прийнято спільний Кодекс поведінки щодо вдосконалення співробітництва національних органів країн – членів ЄС у боротьбі з нелегальною зайнятістю та проявами тінізації економіки. Цей Кодекс передбачає багатосторонній обмін інформацією, тісні коопераційні зв'язки, посилення координації дій у сфері боротьби з тіньовим сектором економіки у країнах ЄС [3, с. 462]. Систему контролю та вжиття заходів з упередження проявів тінізації економіки країни формують Федеральне міністерство фінансів і Федеральне міністерство економіки та праці Австрії. Спільна робота митної служби, податкових адміністрацій, Контрольного відомства з нелегальної зайнятості закордонної робочої сили (КІАВ), Управління боротьби з кібер-криміналітетом тощо координується Федеральним міністерством фінансів Австрії.

У Бельгії з метою детінізації економічної діяльності введено в дію механізм заповнення Єдиної звітної декларації (ЄЗД). Ця декларація передбачає декларування одержаних раніше фізичними особами доходів, з яких не сплачені податки. Декларування раніше одержаних доходів проводиться з метою легалізації капіталів, одержаних незаконним шляхом, і регулюється Законом «Про запобігання використанню фінансової системи з метою «відмивання» коштів» [3, с. 461].

У Великій Британії до тіньової економіки включають несплачені податки, махінації зі сплатою ПДВ, контрабанду алкоголю, тютюнових виробів та пального тощо. Ще у 1987 році в цій країні було створено Бюро боротьби проти шахрайства в особливо великих розмірах, а саме незалежний орган кримінальної юстиції Великої Британії під наглядом Генерального прокурора.

У Греції з метою детінізації економічної діяльності створено парламентський Комітет з питань фінансових кримінальних розслідувань, якому надано особливий статус та надзвичайні повноваження. Комітет може одержувати інформацію щодо стану та руху коштів на будь-яких рахунках як фізичних, так і юридичних осіб для виявлення й оцінювання будь-якої інформації фінансового та економічного характеру незалежно від умов банківської таємниці.

У Польщі боротьбу з відмиванням грошей та їх профілактику здійснюють такі організації, як Міністерство фінансів як головний орган фінансової інформації;

Генеральна інспекція з фінансової інформації, заступник держсекретаря в Міністерстві фінансів, що отримує інформацію, зібрану установами, які зобов'язані в рамках боротьби з відмиванням грошей повідомляти про підозрілі операції, після чого він зобов'язаний повідомити про виконання своїх обов'язків прем'єр-міністру Польщі на щорічній основі. Основними функціями Генеральної інспекції з фінансової інформації є такі: дослідження підозрілих операцій, призупинення операцій та блокування банківських рахунків, розроблення та передача документів у відповідні органи, ініціювання та проведення інших процедур запобігання використанню польської фінансової системи, яка спрямована на відмивання грошей, контроль за дотриманням Закону про боротьбу з відмиванням грошей, співпраця із зарубіжними установами, що займаються питаннями усунення процесів протидії легалізації грошей.

Висновки. Підсумовуючи, визнаємо, що тіньова економіка є негативним явищем політики та економіки держави, яку потрібно контролювати, а також зменшувати її розмір та структуру. Однак тіньова економіка прагне уникнути викриття та вимірювання. Це вимагає від певного кола спеціалістів різних галузей займатися визначенням її розміру. Практично сьогодні не використовуються найкращі методи її вимірювання, не розробляються заходи за отриманими результатами.

Загалом у бідних країнах прихована економіка є більшою, ніж у багатих. Україна має більший «чорний» ринок, ніж ЄС. Він також є значним у країнах, які мають численні державні обмеження та державне регулювання. Таким чином, напрями до детінізації економіки України, на нашу думку, полягають у ретельному вивченні

досвіду, як позитивного, так і негативного, розвинених економік світу, а також зваженої покровової політики з боку держави.

Крім зазначеного, слід розробити дієвий стратегічний набір з управління економічною безпекою в межах Стратегії національної безпеки України. Результативність заходів слід обов'язково перевіряти щодо адекватності реальним процесам, які існують в межах державного управління.

Водночас визнаємо, що робота із запобігання тіньовим схемам за підтримки європейських партнерів важлива. Членство України в ЄС, як і раніше, є в перспективі, хоча багато реформ не проведено або не доведено до кінця.

Існувати за «європейськими» в широкому сенсі слова правилами можна і не будучи членом Євросоюзу, але європейська інтеграція стала б гарною підмогою на шляху до цих правил. Прагнення України до Європи додає новий імпульс низці процесів, істотно змінює розстановку сил на континенті. Не будучи військовим блоком, Євросоюз може надати Україні лише політичну та фінансову підтримку. Сьогодні Європа залишається головною силою, що підтримує трансформацію на Україні, тому є реальні конкретні приклади саме в боротьбі з корупцією, реформуванні судочинства, реформуванні самоврядування.

Європейська система демонструє свою ефективність. Вплив ЄС на країни стає помітним протягом років, а не за рік-два. Україна не є винятком. Постає питання про те, наскільки великим впливом Євросоюзу ми скористаємося, наскільки ми спроможні увійти в цей економічний та політичний блок як некорумпована, сильна, монолітна держава, що має свою продуману зовнішню політику та засоби й інститути її втілення в життя.

Список використаних джерел:

1. У дзеркалі статистики. Економіка України за січень 2018 року. URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichen-2018-roku>.
2. ЦВК спрощено процедуру зміни місця голосування для ВПО Донецької та Луганської областей. URL: <https://mtot.gov.ua/tsvk-sproshheno-protseduro-zminy-mistsya-golosuvannya-dlya-vpo-donetskoyi-ta-luganskoyi-oblastej>.
3. США призупинили дію торговельних преференцій для частини українських товарів // Прес-служба Мінекономрозвитку. 2018. URL: <http://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=c7ccd89c-0a4f-4020-be28-2ab41e2eb4d1&title=RivenTinovoiEkonomikiVUkrainiVIKvartali2018-RokuZmenshivsiaNa4-VidsotkoviPunkti>.
4. Економічна безпека: навч. посібн. / за ред. З.С. Варналія. Київ: Знання, 2009. 647 с. URL: <http://www.klubok.net/article2533.html>.
5. Покида А. Масштабы и следствия развития ненаблюдаемой «серой» экономики в различных сферах жизнедеятельности российского общества // Центр социально-политического мониторинга РАНХиГС. 2014. URL: http://www.ranepa.ru/docs/Nauka_Konsalting/tenevayaekonomika.pdf.
6. Воробей П.А. Кримінальна відповідальність за незаконну торговельну діяльність: монографія / за ред. В.К. Матвійчука. Київ: Укр. академія внутр. справ, 1996. 116 с.

ТЕНЕВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ПРЕПЯТСТВИЕ К ВСТУПЛЕНИЮ В ЕВРОСОЮЗ

Аннотация. В статье исследованы сущность, составляющие и показатели оценивания теневой экономики Украины, а также значение их на пути к вступлению в Евросоюз. Обоснованы понятие теневой экономики, основные причины возникновения и проявления, определены последствия теневой экономики для экономической безопасности Украины.

Ключевые слова: теневая экономика, Евросоюз, нелегальный бизнес, показатели оценивания, детенизация, Министерство экономического развития.

THE FOLLOWING ECONOMY AS A PERIOD TO INTRODUCE IN THE EUROPEAN UNION

Summary. In the article the essence, components and indicators of estimation of the shadow economy of Ukraine and their significance on the way to joining the European Union are investigated. The concept of the shadow economy, the main causes of occurrence and manifestation, the consequences of the shadow economy for the economic security of Ukraine are determined.

Key words: shadow economy, European Union, illegal business, evaluation indicators, shadow economy, Ministry of Economic Development.